

Anlama ve Yorumlama Ekseninde Edebiyat. Metin Toprak'ın *Hermeneutik ve Edebiyat*¹ isimli Çalışması

Saniye Uysal Ünalın, İzmir

Edebiyat bilimi kuramları, edebi bir metni okuma, anlama, inceleme ve yorumlama süreçlerini sistematik bir şekilde yönlendiren ve şekillendiren modellerdir, bu bakımdan edebi bir metnin bilimsel nitelikli okunması ve anlamlandırılması aşamasında kullanılan en önemli başvuru kaynaklarını oluşturmaktadır. Germanistik alanında edebiyat bilimi kuramlarını ele alan başvuru kitaplarına göz atıldığında çok çeşitli bir kuram ve yöntem yelpazesıyla karşılaşmak mümkündür. Edebiyat bilimine damgasını vuran “kültürel dönüş”ün (“kulturwissenschaftliche Wende”/“cultural turn”) etkisiyle, edebi metin okuma sürecinde özellikle metin dışı unsurlar göz önünde bulundurulmaya başlanmış ve salt metin odaklı okumalar geri planda bırakılmıştır. Ancak, hermeneutik edebiyat bilimi kuramları açısından belirleyici niteliktedir. Örneğin yapısalcılık gibi metnin yapısal ve dolayısıyla edebi metni edebi yapan dilsel özelliklerine odaklanan bir kuram, özellikle hermeneutik kuramına karşıt bir duruş sergilemesi açısından aslında bununla da ilişkilidir. Öte yandan hermeneutik, günümüzde kültürlerarası edebiyat bilimi (Interkulturelle Literaturwissenschaft) kapsamında da kültürel “öteki”yi anlama konusunda devreye giren ve başvurulmuş bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hermeneutik ve Edebiyat isimli kitabında Metin Toprak, temelleri Antik döneme kadar uzanan, ilk başlarda kehanetleri ve daha sonrasında teolojik ve hukuksal metinleri anlama amaçlı ortaya çıkan ve “bir anlama öğretisi” (s. 10) olması bakımından edebiyat bilimi tarafından da büyük ilgi gören bu kuramı detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. İlk kez 2003 yılında yayımlanan kitabın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısı 2016 yılında yapılmıştır. İki ana bölümden oluşan toplam 312 sayfalık çalışmanın giriş, sonuç ve kaynakça bölümlerinin yanı sıra, çalışmada ek olarak bir ilk niteliği taşıyan “Türkçede Hermeneutik Kaynakçası” bulunmaktadır. Çalışmanın başlıca amacı, hermeneutik kuramının “günümüzde alımlama kuramı aracılığıyla aldığı yeni duruşun”u, “hangi koşullar çerçevesinde kazandığına, bu özelliğinin hermeneutiğin en başından itibaren üstlendiği görevle ilişkilendirilip ilişkilendirilmeyeceğine yanıt aramaktır” (s. 32).

Yazar, kitabının giriş bölümünde “hermeneutik” kavramı ve kuramına ilişkin edebiyat bilimi açısından önemli olan noktalara değinir. Bu bağlamda, öncelikle bir edebiyat okurunun edebi eser okuma esnasında her türlü anlama sorunu ile karşılaşmasının doğal bir olgu olduğundan bahseder (s. 9). Bununla ilgili Toprak şunu ifade etmektedir: “Bu nedenle yorumcunun yaptığı iş, metnin içerisinde bulunduğu inandığı ve çoğu kişinin farkında olmadığını düşündüğü bu ‘gizli’ anlamı bulup onu belli bir bilgiye dönüştürdükten sonra başkalarıyla paylaşmaktır” (s. 9). Yazar, hermeneutik kavramının “ilk kez 17. yüzyılda Johann Conrad Dannhauer tarafından”

¹ Metin Toprak: *Hermeneutik ve Edebiyat* (2016). İstanbul: Dergâh Yayınları. 312 s. ISBN: 978-9759957070.

kullanıldığına “ve başlangıçta teolojinin bir yan kolu görevini” gördüğüne, “ancak zamanla filoloji ve hukuku kapsayacak biçimde belli metinler için kurallar üreten bir alana” (s. 12) dönüştüğüne değinir. Yazar, kuramın “doğru anlamı bulma” çabasına yönelik bilhassa 20. yüzyılda Susan Sontag veya Hans Magnus Enzensberger gibi isimler tarafından dile getirilen eleştirilerinden yola çıkarak, çalışmasında “hermeneutiğin tekrar ortaya çıkıp, modern edebiyat yapıtının yorumlanması için hangi önerileri ortaya attığına” (s. 30) bakmanın yararlı olacağını savunur.

Toplam yedi alt başlıktan oluşan çalışmanın “Hermeneutik” isimli ilk ana bölümünde kuramın tarihsel gelişimi ve değişim aşamaları özellikle felsefi boyutlarıyla ele alınmaktadır. Burada ilk olarak Antik dönem filozoflarına kadar uzanan “gramatik” ve “alegorik” yorumlama yöntemleri arasındaki rekabetten bahsedilir (bkz. s. 34-35). Yazar, Antik dönemde Homeros’un yapıtlarının ve Ortaçağ’da kutsal metinlerin alegorik yöntem aracılığıyla ne şekilde yorumlandığını örneklerle gösterir. Üçüncü alt bölümde ise Luther’in Alman kültür tarihindeki öneminden ve bununla ilintili olarak da alegorik yöneme yönelik eleştirel tutumundan bahsedilir. Bir sonraki alt bölümde Toprak, Friedrich Schleiermacher sayesinde “hermeneutiğin ‘anlamanın bilimi’ olarak evrenselleştirilmesine ön ayak” olduğunu vurgulamakta ve Schleiermacher’in “hermeneutiğin evrenselleştirilmesi sürecine nasıl bir katkı sağladığını” (s. 57) ele almaktadır. Bu bölümde Toprak, Schleiermacher’in eşit oranda önem verdiği ve birbirini tamamlayan “gramatik” ve “psikolojik açıklama” yönteminden ana hatlarıyla bahseder. Schleiermacher’in savunduğu hermeneutik okumanın amacını yazar şu şekilde özetlemektedir: “Amaç verilen metni yeniden yapılandırmak veya yeniden yapılandırarak anlamaktır.” (s. 81) Schleiermacher’in fikirleri üzerinden ilerleyerek hermeneutik kuramı açısından önemli olan Wilhelm Dilthey ise bu bölümün beşinci alt başlığını oluşturmaktadır. Burada Dilthey’in tin bilimleri ile doğa bilimleri arasındaki ayrıma yönelik temsil ettiği duruştan ve bu bağlamda Dilthey’in bilhassa “doğa bilimlerinin ‘anlatma’ yönteminin karşısına [...] tin bilimlerinin yöntemi olarak ‘anlama’yı” (s. 84) koyması ile hermeneutiğe yeni bir boyut kazandırdığından bahsedilmektedir. “Anlama” olgusuna ilişkin ise yazar öncelikle Dilthey’in felsefi düşünceler de içeren “temel anlama” ile “yüksek anlama” ayrımını ele alır ve sonrasında ise “açıklama ve yorumlama” kavramları üzerinde durur. Bir sonraki alt bölümde hermeneutiğin ‘geleneksel’ olarak adlandırılabilir bu açılımlarına karşın Martin Heidegger tarafından 20. yüzyılda bu kurama kazandırılan varoluşsal ve dolayısıyla felsefi boyutlardan bahsedilmektedir. Bu bölümde yazar, Heidegger’in insanın “varoluşuna” ve “fırlatılmışlığına” ilişkin felsefi düşüncelerini ele alır ve insanın bu fırlatılmışlık olgusuna yönelik yüklemeye çalıştığı anlama çabasına değinir (s. 108-109). Burada Heidegger’e göre hermeneutiğin amacının “bu anlama sırasında devrede olan unsurla, dolayısıyla insanı, nasıl bir varolan olduğu konusunda aydınlatmak” (s. 108) olduğu tespit edilmektedir. Yedinci alt bölümde yazar, Hans-Georg Gadamer’in “sorduğu felsefi sorunun [...] bir bütün olarak insana özgü dünya deneyimi ve yaşam pratiğine yönelik olduğunu”nun (s. 117) altını çizer. Anlama olgusunun ise Gadamer’e göre sadece “derinleşme” (s. 117) vasıtasıyla gerçekleştirilebileceği vurgulanmaktadır. Gadamer’de anlama olgusunu şekillendiren ve hermeneutik kuramı bağlamında “önyargı ve otorite”, “farklı anlama” ve “ufuk erimesi/ kaynaşması” gibi önemli olan kavramlar üzerinde de durulmakta ve ayrıca onun estetik anlayışı bağlamında da “sanat-gerçeklik ilişkisi” mercek altında alınmaktadır.

Çalışmanın “Hermeneutik ve Edebiyat” başlıklı ikinci ana bölümünde öncelikle edebiyat nedir sorusu ele alınmakta ve Aristoteles ile Platon’un şair/edebiyat tanımlarına göz atılmaktadır. Platon’un şairi “hiçbir yaratıcı yönü olmayan bir araç” olarak kabul ettiğini, Aristoteles’in ise bu yaratıcılık durumunun “sadece gerçekliği en ideal biçimde taklit etme işlevi için” gerekli olduğunu vurgulamaktadır (s. 152). Bu şair/sanatçı/edebiyat algısının Aydınlanmanın etkisiyle 18. yüzyılda nasıl yeni bir boyut kazandığı anlatılmakta ve “deha” kavramının önemi üzerinde durulmaktadır. Bireysel ve özgün nitelikleriyle ön plana çıkan edebiyat eserinin “artık kendi başına bir anlam taşıyıcı olarak algılanmaya başlanması”, Toprak’a göre “bu ürünlerin de hermeneutiğin çalışma alanı içerisinde yer almaya” (s. 158) başlaması anlamına gelmektedir. Edebiyat ile ilgili sunulan bu ön bilgileri, hermeneutiğin önemli temsilcilerinin doğrudan edebi metni yorumlamaya ilişkin öne çıkardıkları hususlar takip etmektedir. İlk alt bölümde Schleiermacher’in önermiş olduğu “karşılaştırmalı” ve “sezgisel” yöntemlerin “edebiyat metnine uygulandığında, öne çıkan en önemli unsurlardan birisi”nin “yazar ve metin arasında oluşturulan sıkı bağ” (s. 168) olduğu vurgulanmakta; dolayısıyla, Schleiermacher tarafından savunulan yöntemin nesnellikten çok “sezgisel” bir kesinlik” (s. 173) içerdiği tespit edilmektedir. “Dilthey ve Yorumcunun Doğuşu” başlıklı alt bölümde yazar, 19. yüzyılda pozitivistin ne şekilde edebiyata uyarlandığından bahsettikten sonra Dilthey’in bu yönetime karşıt bir tutum olarak tin bilimlerini koyduğunu vurgular. Çünkü Toprak’ın tespitine göre Dilthey ile birlikte “tin” kavramıyla anlama olasılığının en önemli şartlarından birisi ifade” (s. 188) edilmektedir. Burada özellikle Dilthey’in hermeneutik yaklaşımında yorumcunun hangi nedenlerden dolayı yazarın önüne geçtiği üzerinde durulmakta ve bu bağlamda edebiyat eserinin ortaya çıktığı zamansal artalana işaret edilmektedir. Dilthey ve Schleiermacher’e karşıt bir tutum sergileyen ve felsefi bir hermeneutiği temsil eden Hans Gadamer ise edebi eseri anlama sürecinde bir bakıma daha sonraları Postmodernistlerin tespit ettiği “yazarın ölümü” görüşü ile bağlantı kurulabilecek düşünceleriyle öne çıkar (s. 196). Dördüncü alt bölüm olan “Öteki ve Edebiyat: Ötekini Anlamada Edebiyatın Rolü” başlığı altında ise Gadamer’in anlama konseptinin edebiyat okuruna sunulan bir “anlama biçimi” olarak “yabancı olanı da, yani farklı kültürlerden edebiyat yapıtlarını anlamak için de geçerli hâle” (s. 204-205) gelebileceğinin altı çizilmektedir. Edebi eserleri inceleme aşamasında “yazara” hangi dönem itibariyle, ne ölçüde ağırlık verildiği veya verilmediği “Yazarın Yeni İşlevi” başlıklı alt bölümün konusunu oluşturmaktadır. Schleiermacher ile başlayan yazar-yapıt ilişkisinin 20. yüzyıl başlarında ciddi eleştiriye maruz kalmasından ve buna bağlı olarak da yazarı veya yazarla ilgili faktörleri edebiyat bilimsel çalışmalara dâhil etmenin pek tercih edilmemesinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda, özellikle postmodernist yaklaşımların edebiyat kuramlarının yazar anlayışının etkisi üzerinde durulmaktadır (Foucault ve Barthes). Toprak bu bölümde yazar odaklı edebiyat okumalarındaki farklı bakış açılarını iki alt başlık altında ele almaktadır: “yazarın amacı” ve “yazarın işlevi” (s. 216). Çalışmanın son alt bölümünde ise “okuru” ön plana çıkaran ve hermeneutiği özellikle Gadamer’in fikirlerini temel alarak bir bakıma güncelleştiren “alımlama estetiği” üzerinde durulmaktadır. Hermeneutiğin 20. yüzyılda modern edebiyatı yorumlama konusunda yetersiz kalması sonucunda “Hans-Robert Jauss aracılığı ile ‘alımlama estetiği’ adı altında tekrar işlerlik” (s. 246) kazanması söz konusudur. Burada Jauss’un “okuma ediminin yaşam üzerindeki etkisini Alımlama Kuramı’nın merkezine” (s. 248) yerleştirdiğinden bahsedilmekte ve okurun ne ölçüde bir “anlam oluşturucu” (s. 257) olarak tanımlanabileceği sorusu üzerinde durulmaktadır. Burada alımlama estetiği

bağlamında önemli olan ve edebiyat eserlerini okurken “okura ne olduğu” (s. 259) sorusuyla ilgilenen Wolfgang Iser’in özellikle “boş alan” kavramına ilişkin düşüncelerine de yer verilmektedir.

Çalışmasının sonuç bölümünde yazar, hermeneutik kuramının çalışma boyunca tanıtılmış ve tartışılmış olduğu, birbirini izleyen veya birbiriyle çelişen çeşitli temsilcilerinin farklarını özet niteliğinde ve ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Öte yandan, hermeneutik kuramının yorumlayan ve okuyan kişiyi temel alması nedeniyle “nesnellikten, genel geçerlikten” uzaklaştığı (s. 278) gerekçesiyle eleştirildiği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra Toprak, hermeneutiğin geçirdiği değişime göz atmakta, burada “yazar” kutbundan “okur” kutbuna giden dönüşüme dikkat çekmekte ve okurun “aktif bir anlam oluşturunca” (s. 281) dönüştüğünün altını çizmektedir.

Metin Toprak’ın *Hermeneutik ve Edebiyat* isimli bu çalışması, hermeneutik kuramının tarihsel gelişimini, en önemli temsilcilerinin yapmış oldukları farklı vurguları ve getirdikleri yeni perspektifleri birbiriyle ilişkilendirerek hem felsefi hem de edebiyat eserleriyle ilgili olan düşüncelerine temas ederek kapsamlı bir biçimde ele almıştır; bu bakımdan, edebiyat kuramları ve özellikle de hermeneutik ile uğraşanlar ve ilgilenenler için detaylı bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır.

